

Γεωγραφίες

Αρ. 36 (2020)

Γεωγραφίες, Τεύχος 36, 2020

ΓΕΩΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

-

ΟΡΙΑ/ΣΥΝΟΡΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Του Κωστή Χατζημιχάλη¹

Ο προσδιορισμός ή η χάραξη ενός υλικού ορίου είναι μια από τις πλέον συχνές, απαραίτητες και συνάμα ιδιαίτερα δύσκολες ασχολίες των γεωγράφων γιατί ορίζει περιοχές και τις κατατάσσει σε κατηγορίες. Στη φυσική γεωγραφία ορίζει περιοχές φυσικών διεργασιών, π.χ. οι ισόθερμες στους κλιματολογικούς χάρτες ή τα όρια γεωλογικών σχηματισμών, και στην ανθρωπογεωγραφία περιοχές κοινωνικών δράσεων και συμφερόντων, π.χ. τα όρια ιδιοκτησιών, τα όρια επιδοτήσεων για επενδύσεις ή τα σύνορα κρατών. Ορίζει τι είναι «μέσα» και τι «έξω», δημιουργεί διακρίσεις, κερδισμένους και χαμένους. Γενικά εισάγει *ασυνέχειες και προσδιορισμούς* σε ένα χώρο, υλικό ή συμβολικό, ο οποίος πριν την εισαγωγή/χάραξη του ορίου ήταν *συνεχής και απροσδιόριστος*. Στις διεθνείς σχέσεις οι παραπάνω δυσκολίες αποκτούν εκρηκτικές διαστάσεις γιατί εμπλέκονται σε θέματα εθνικής εδαφοκυριαρχίας και συχνά οδηγούν σε πολεμικές συρράξεις.

Στη γεωγραφία όμως ο χώρος δεν έχει μόνο υλικές, φυσικές διαστάσεις. Δεν υφίσταται μόνο ο χώρος του Ευκλείδη ή του Νεύτωνα αλλά και ο σχεσιακός χώρος του Λάιμπνιτς και του Αϊνστάιν, ο φαντασιακός χώρος των Εντουάρντ Σαϊντ και Μπενεντίκτ Άντερσον αλλά και οι κάθε είδους μεταφορικές και αναπαραστατικές χρήσεις της έννοιας χώρος και των εννοιών σύνορο και όριο όπως αυτές που χρησιμοποιεί, μεταξύ πολλών άλλων, ο Μισέλ Φουκώ. Στη σύγχρονη ριζοσπαστική γεωγραφία έχει ξεπεραστεί εδώ και χρόνια ο φυσικός ουσιοκρατισμός όπου ο χώρος αντιμετωπίζεται είτε μόνο ως υλικός, με τις γνωστές γεωμετρικές διαστάσεις, είτε μόνο μεταφορικά, αγνοώντας τις πολλαπλές υλικότητες που εμπεριέχει. Έτσι, η επιβολή ή η κατάργηση με τη βία ενός συνόρου/ορίου έρχεται συχνά αντιμέτωπη με τις αναπαραστάσεις, τα βιώματα και τις καθημερινές πρακτικές των κοινωνιών που χωρίζει ή προσπαθεί να ενώσει και με τις φαντασιακές γεωγραφίες τους. Κάθε ιστορική περίοδος προσδιορίζει με διαφορετικούς τρόπους και μέσα τα σύνορα/όρια. Η οριοθέτηση των συνόρων των Βαλκανικών χωρών μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί τυπικό παράδειγμα και το λεγόμενο «Μακεδονικό πρόβλημα» είναι απότοκο αυτών των διαιρέσεων σε ένα χώρο που ήταν συνεχής, χωρίς σύνορα.

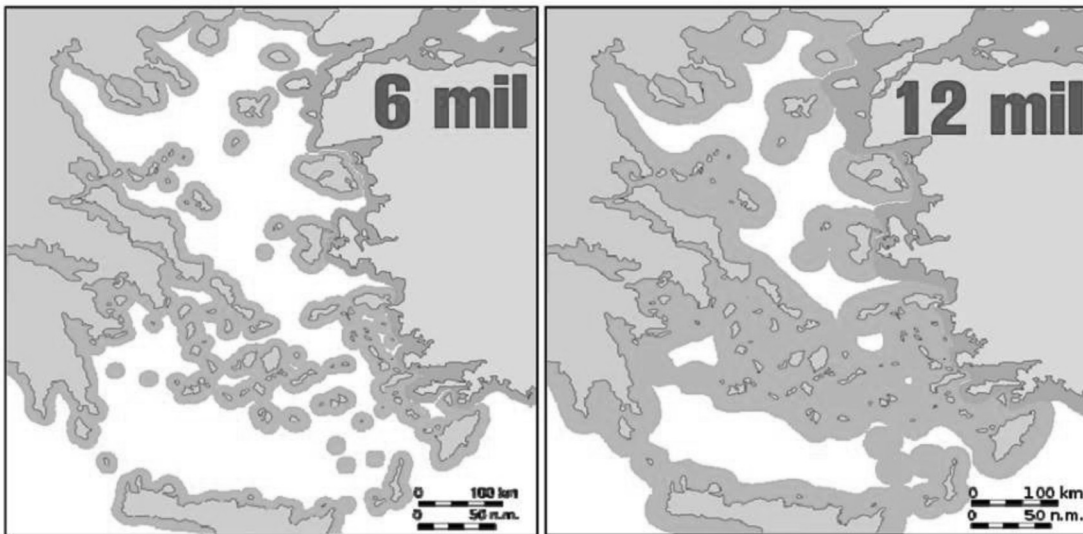
Τι γίνεται όμως όταν οριοθετείται η θάλασσα και ο αέρας; Όταν η χάραξη του υλικού ορίου δεν έχει τις γεωμετρίες της στεριάς; Και όταν το όποιο όριο είναι αντικείμενο διεθνούς διένεξης όπως στο Αιγαίο με την επέκταση από τα 6 σε 12 ν.μ. από τις ακτές, την ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα και τον εναέριο χώρο; Τα ερωτήματα αυτά αποτελούν τη βάση των έντονων διενέξεων Ελλάδας-Τουρκίας εδώ και πέντε δεκαετίες και έχουν δώσει αφορμές για εντάσεις που έχουν φτάσει μέχρι και απειλές πολέμου.

1. Ομότιμος Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, chadj@hua.gr

Όπως όλες οι διεθνείς εδαφοκυριαρχικές διενέξεις, έτσι και η ελληνο-τουρκική έχει ιστορικό βάθος. Όπως αναφέρει ο Χρήστος Χατζηιωσήφ² η σημερινή αντιπαράθεση έχει τις ρίζες της στη συμφωνία του Λονδίνου το 1913 η οποία κατοχύρωνε τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου στην Ελλάδα. Επειδή στην απέναντι ακτή κατοικούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί, συνεχίζει ο Χατζηιωσήφ, οι Οθωμανοί θεωρούσαν απειλή την ελληνική κυριαρχία στα νησιά. Η Μικρασιατική καταστροφή και ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος μαζί με την πληθυσμιακή έκρηξη της Τουρκίας, σε αντίθεση με την πληθυσμιακή συρρίκνωση της Ελλάδας, αντέστρεψαν την απειλή. Τώρα η Μικρασιατική πλευρά απειλεί τα ελληνικά νησιά δεδομένης και της δυναμικής ανάπτυξης του τουρκικού καπιταλισμού με τη δημιουργία προσφοράς πλεονάζοντος κεφαλαίου η οποία τροφοδοτεί την επενδυτική και στρατιωτική παρουσία της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή, στην Αφρική, στη Μεσόγειο και στις τουρκόφωνες περιοχές της Ασίας.

Στη διένεξη του Αιγαίου, μια σημαντική παράμετρος η οποία δυσκολεύει την επίλυση των προβλημάτων στις δύο χώρες είναι οι φανταστικές γεωγραφίες που έχουν εγκαθιδρυθεί στις κοινωνίες τους με ευθύνη των εθνικιστικών πολιτικών και, για την περίπτωση της Ελλάδας, στην παντελή έλλειψη γεωγραφικών γνώσεων που χαρακτηρίζει τους πολίτες της. Ο Αλέξης Ηρακλείδης στο βιβλίο του (2020)³ τις περιγράφει ως «υπερβολικές προσδοκίες». Οι Έλληνες φαντασιώνονται το Αιγαίο, από τη Σαμοθράκη ως την Κρήτη και το Καστελλόριζο ως «ελληνική λίμνη» και θεωρούν ότι έχουν το δίκιο με το μέρος τους αγνοώντας την ύπαρξη διεθνών υδάτων και τη λειτουργία του Αιγαίου ως διεθνούς διαύλου προς τη Μαύρη Θάλασσα. Η γεωπολιτική σημασία που έχει για τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τη Ρωσία, την Ουκρανία και φυσικά για την Τουρκία είναι προφανής και τα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά του Αιγαίου ως ημίκλειστη θάλασσα δημιουργούν δυσκολίες στην εφαρμογή του καθεστώτος των 12 ν.μ., κάτι που έχει επισημανθεί και από τον Χρήστο Ροζάκη.⁴

Όταν τα τουρκικά πολεμικά διέρχονται από αυτές τις διεθνείς περιοχές, δίνουν λαβή σε εμπρηστικούς τίτλους εθνικιστικών εφημερίδων και ιστοσελίδων που αποσιωπούν το γεγονός ότι πλέουν σε διεθνή ύδατα, όπως κάνουν εξάλλου τα ρωσικά και άλλα πολεμικά και εμπορικά πλοία. Σήμερα για την Ελλάδα, όπως και για την Τουρκία, στο Αιγαίο ισχύουν ως κυριαρχία τα 6 μίλια και όταν διέρχονται μεγάλα πλοία είναι ορατά από τις ακτές και μπορούν να φωτογραφηθούν. Με το υπάρχον καθεστώς των 6 ν.μ. η Ελλάδα έχει την κυριαρχία του 43,6% του Αιγαίου και η Τουρκία 7,5% ενώ η διεθνής ανοικτή θάλασσα είναι περίπου 49%. Αν η Ελλάδα επεκτείνει στα 12 ν.μ. τότε θα έχει κυριαρχία στο 71,5%, η Τουρκία 7,5% και η διεθνής θάλασσα συρρικνώνεται στο 19,7%. Καμία τουρκική κυβέρνηση δεν πρόκειται να το δεχτεί αλλά ούτε και τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας και η διεθνής ναυσιπλοΐα, όπως φαίνεται στους χάρτες που δείχνουν την κυριαρχία των 6 και 12 ν.μ. αντίστοιχα από τις δυο χώρες.

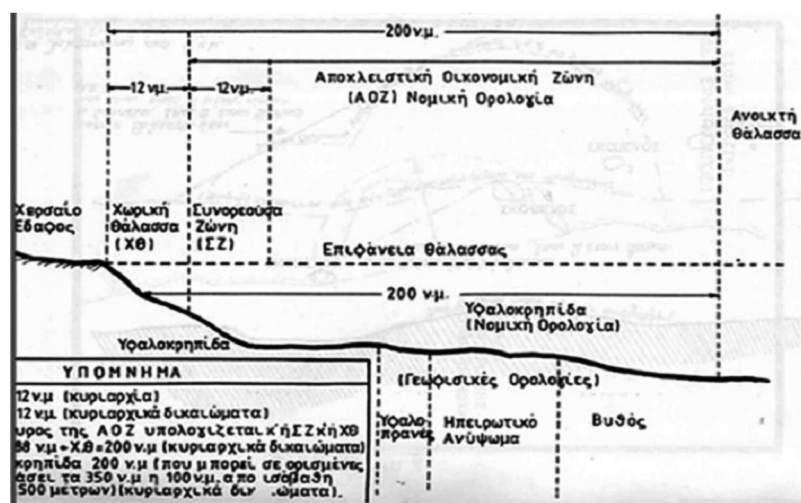
Πηγή: <http://GlobalSecurity.org>

Από την άλλη πλευρά, η φαντασίωση της τουρκικής κοινωνίας και αρκετών εθνικιστών Τούρκων πολιτικών είναι η Ελλάδα ως επεκτατική δύναμη που βασίζεται στη «Μεγάλη Ιδέα». Θεωρούν ότι η στρατηγική της αποσκοπεί στη γεωγραφική αποκοπή της Τουρκίας από τις τέσσερις μεγάλες εξόδους που έχει προς το Αιγαίο και γι' αυτό θεωρούν αιτία πολέμου την επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης από τα 6 σε 12 ν.μ. Η δική τους γεωγραφική φαντασίωση είναι ο χωρισμός του Αιγαίου στη μέση της απόστασης από τις δυο χερσαίες ακτές, με το ανατολικό τμήμα –με εξαίρεση τα 6 μίλια γύρω από τα ελληνικά νησιά– να βρίσκεται στην τουρκική δικαιοδοσία. Η πρόσφατη πλεύση των τουρκικών ερευνητικών σκαφών λίγο έξω από τα 6 ν.μ. και εντός των 12 μιλίων από το Καστελλόριζο έχει σκοπό να αμφισβητήσει τη δυνατότητα επέκτασης στα 12 μίλια.

Η μεγάλη απόσταση του Καστελλόριζου από τη Ρόδο και από τη χερσαία ελληνική ζώνη (ενώ η απόσταση από τις τουρκικές ακτές είναι μικρή) αποτυπώνεται ως ένα μεγάλο κενό γνώσης στις φανταστικές γεωγραφίες των Ελλήνων, κάτι που δεν ισχύει στις καθημερινές πρακτικές των ντόπιων. Ελάχιστοι Έλληνες και Ελληνίδες –δυστυχώς συμπεριλαμβανομένων πρωθυπουργών και διπλωματών– μπορούν να εντοπίσουν σε χάρτη το μικρό νησί γιατί, εκτός από τη γενική έλλειψη γεωγραφικής παιδείας, κανείς ελληνικός χάρτης ευρείας χρήσεως δεν έχει το Καστελλόριζο στη σωστή του θέση: βρίσκεται σε ένα ένθετο τετράγωνο στο κάτω δεξί άκρο του χάρτη, ενώ στην άλλη γωνία φιγουράρει, εκτός κλίμακας για να χωρέσει, η Κύπρος ως ελληνική επικράτεια. Σε προσωπική συζήτηση με κατασκευαστή χαρτών, μου εκμυστηρεύτηκε ότι αν το Καστελλόριζο έμπαινε στη σωστή του θέση, δηλαδή μακριά από τη Ρόδο και κοντά στις τουρκικές ακτές, τότε «η Τουρκία θα φαινόταν πολύ μεγάλη και θα τρώμαζε». Αλλά αυτό ακριβώς είναι το πρόβλημα: το μεγάλο εύρος των τουρκικών ακτών, το πολύ μικρό μέγεθος του νησιού, η μεγάλη απόσταση από την υπόλοιπη Ελλάδα και η μικρή από την Τουρκία. Ο συνδυασμός αυτών των φυσικογεωγραφικών χαρακτηριστικών με την ανθρωπογεωγραφική ελληνική κυριαρχία στο νησί, παράγει «ειδικές» συνθήκες οι οποίες μπορούν να αμφισβητήσουν τις ελληνικές φαντασιώσεις. Δεν

είναι τυχαίο ότι οι διεθνείς ανεπίσημοι χάρτες, όπως της GlobalSecurity.org (βλ. παραπάνω), δεν περιλαμβάνουν το Καστελλόριζο στα Δωδεκάνησα. Έτσι, η παραπομπή του προβλήματος της υφαλοκρηπίδας του Καστελλόριζου σε διεθνές δικαστήριο (εκτός από αυτό που αφορά το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας το οποίο δεν έχει υπογράψει η Τουρκία) θα είναι αντικείμενο μεγάλης διαμάχης, η έκβαση της οποίας δεν είναι σίγουρο ότι θα επικυρώνει τις ελληνικές θέσεις.

Ωστόσο, οι καθημερινές άτυπες πρακτικές των κατοίκων του ακριτικού νησιού και των κατοίκων της τουρκικής ακτής αμφισβητούν έμπρακτα την απομόνωση και το σκληρό σύνορο και επικοινωνούν με πολλούς τρόπους, διασχίζοντάς το παρά τις εχθρικές συμπεριφορές των πολιτικών και των στρατιωτικών. Οι πρώτοι μεταβαίνουν τακτικά «απέναντι» για προμήθειες και γιατρούς, έχουν γίνει κάποιοι μεικτοί γάμοι, ενώ οι δεύτεροι επισκέπτονται συχνά το νησί για τουρισμό και το καλοκαίρι τα σκάφη από την Τουρκία είναι οι καλύτεροι πελάτες, όπως γίνεται και στα άλλα νησιά του ανατολικού και βόρειου Αιγαίου. Όπως αναφέρει η Λαφαζάνη (2014),⁵ μέσα από αυτές τις διαδικασίες τα σύνορα/όρια αποκτούν μια σχετική αυτονομία ως προς το δεσποτικό έλεγχο των κρατών και των διεθνών συνθηκών ρύθμισης. Αναδεικνύουν τον ενεργό ρόλο των πολιτών εκατέρωθεν των συνόρων οι οποίοι δεν δρουν ως παθητικοί δέκτες των ρυθμίσεων αλλά ως ενεργά υποκείμενα. Το ίδιο συμβαίνει και με τους μετανάστες: οι καθημερινές πρακτικές και οι αντιστάσεις τους αμφισβητούν το σύνορο, δημιουργούν συνεχώς ρήγματα και υλοποιούν ένα φαινομενικά ακατόρθωτο στόχο.

Το Καστελλόριζο φωτίζει και τη σοβαρότερη ελληνική γεωγραφική φαντασίωση, την ύπαρξη ελληνικής υφαλοκρηπίδας. Στο παραπάνω σχήμα περιγράφεται η ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα με βάση τις ισχύουσες διεθνείς θεσμικές ρυθμίσεις. Όμως δικαιώματα σε υφαλοκρηπίδα μπορεί να έχει ένα κράτος μόνο όταν αυτή έχει οριοθετηθεί και μονομερώς αυτό μπορεί να υλοποιηθεί αν απέναντι δεν υπάρχει στεριά έως τα 200 ν.μ. Όταν τα αντικείμενα ή παρακαείμενα κράτη δεν εξαντλούν τα 200 ν.μ., η οριοθέτηση των επικαλυπτόμενων διεκδικήσεων είναι υποχρεωτική, άρα η Ελλάδα και η Τουρκία δεν έχουν σήμερα δικαιώματα εκμετάλλευσης σε υφαλοκρηπίδα. Οι κραυγές των τηλεπαρουσιαστών περί «ελληνικής»

υφαλοκρηπίδας απλώς ενισχύουν το εσφαλμένο εθνικιστικό φαντασιακό ενάντια στο Διεθνές Δίκαιο. Οι δύο χώρες διατηρούν απλώς το δικαίωμα να την οριοθετήσουν. Ωστόσο, ελλείψει οριοθέτησης υφαλοκρηπίδας, η έρευνα σ' αυτήν μπορεί να θεωρηθεί ως επιβολή κυριαρχικών δικαιωμάτων της Τουρκίας η οποία στη συνέχεια ενδέχεται να βλάπτει τη δυνατότητα να ασκήσει η Ελλάδα τα δικά της δικαιώματα.

Τα παραπάνω θίγουν το βασικό πρόβλημα στο Αιγαίο, δηλαδή σε ποιο βαθμό τα νησιά έχουν πλήρη επήρεια υφαλοκρηπίδας, αντίστοιχη με τις ηπειρωτικές ακτές. Θεωρητικά και γεωλογικά έχουν πλήρη επήρεια και αυτό υποστηρίζει η ελληνική διπλωματία εντύπωση που έχει αποτυπωθεί στην ελληνική κοινή γνώμη. Ωστόσο, οι αποφάσεις των Διεθνών Δικαστηρίων διαφοροποιούνται από τις ελληνικές φαντασιώσεις ή και βεβαιότητες γιατί στηρίζονται στις λεγόμενες ισότιμες και δίκαιες λύσεις. Σύμφωνα με αποφάσεις που έχουν ληφθεί σε άλλες περιπτώσεις, τα νησιά που είναι μακριά από το μέσο της απόστασης των ηπειρωτικών ακτών δυο χωρών, στην ελληνική περίπτωση τα νησιά του βόρειου Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα, μπορεί να μην έχουν πλήρη επήρεια. Τα Δωδεκάνησα είναι τόσο κοντά μεταξύ τους οπότε και χωρίς υφαλοκρηπίδα πάλι θα «κλείσουν» την Τουρκία με εξαίρεση το Καστελλόριζο. Εξάλλου, ειδικά στα Δωδεκάνησα, τα θαλάσσια σύνορα/όρια με τις τουρκικές ακτές, από το Καστελλόριζο μέχρι το Αγαθονήσι, έχουν οριοθετηθεί με ακρίβεια από τους Ιταλούς χαρτογράφους πριν την ενσωμάτωση με την Ελλάδα, περιλαμβάνοντας και τη βραχονησίδα Ίμια. Όμως για το Καστελλόριζο, τα Διαπόντια νησιά βόρεια της Κέρκυρας κοντά στην Αλβανία και τη Γαύδο, ένα διεθνές δικαστήριο –σύμφωνα με προϋπάρχουσες αποφάσεις σε παρόμοιες περιπτώσεις– θα έδινε μισή, λίγη ή καθόλου υφαλοκρηπίδα, ξανά σε αντίθεση με τις ελληνικές βεβαιότητες. Τα νησιά αυτά μαζί με το Ορμένιο στη Θράκη αποτελούν τα απώτατα όρια του ελληνικού εδαφοκυριαρχικού χώρου τα οποία σπάνια γνωρίζουν οι Έλληνες πολιτικοί.

Παρόμοια λανθασμένη γεωγραφική φαντασίωση υπάρχει και για τον εναέριο χώρο. Η Ελλάδα υπερβαίνοντας το Διεθνές Δίκαιο έχει ορίσει μονομερώς με διάταγμα του 1931 εναέριο χώρο στα 10 ν.μ. από τις ακτές (στεριάς και νησιών) ενώ έπρεπε να είναι 6 μίλια, όσο και η αιγιαλίτιδα ζώνη: ο εναέριος χώρος ταυτίζεται με την τελευταία. Μέχρι τη δεκαετία του 1980 η Τουρκία δεν είχε δημιουργήσει θέμα έκτοτε όμως αμφισβητεί αυτή την οριοθέτηση η οποία επηρεάζει και την περιοχή ευθύνης του FIR Αθηνών όπως και τις δράσεις έρευνας και διάσωσης. Ο όρος «παραβίαση» του ελληνικού εναέριου χώρου έχει νόημα μόνο όταν παραβιάζονται τα 6 και όχι τα 10 ν.μ. Οι αναχαιτίσεις τουρκικών αεροπλάνων που ακούμε κάθε τόσο έχουν υψηλό κόστος (ανθρώπινο και χρηματικό) και βασίζονται σε ελληνική υπέρβαση η οποία δεν είχε τότε εγκαίρως εντοπιστεί από την Τουρκία. Σήμερα όμως που διαθέτει πολλά σύγχρονα αεροπλάνα δεν είναι διατεθειμένη να το ανεχθεί, παρασύροντας την Ελλάδα σε μια ξέφρενη κούρσα εξοπλισμών.

Η άγνοια των παραπάνω από μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης και η αποσιώπηση των πραγματικών δεδομένων από τους εθνικιστές πολιτικούς υποδαυλίζει τις φαντασιακές γεωγραφίες της ελληνικής κοινωνίας. Κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες αναπαράγεται συναφές σύνδρομο με το «η Μακεδονία είναι ελληνική» τώρα με «το Αιγαίο είναι ελληνικό». Απεύχομαι να βρεθούμε μπροστά σε

αντίστοιχους «Αιγαιομάχους» ή «Καστελλοριζομάχους» στην περίπτωση που υπάρξουν συμβιβασμοί (μια λέξη ταμπού για τους εθνικιστές) ή στην περίπτωση μιας απόφασης Διεθνούς Δικαστηρίου αντίθετης με τις ελληνικές γεωγραφικές φαντασιώσεις. Ωστόσο και δηλώνοντας εμφαντικά ότι ο πόλεμος ΔΕΝ αποτελεί λύση, η οριοθέτηση των δικαιωμάτων των δυο λαών, όσο δύσκολη και αν εμφανίζεται, δεν είναι άλυτο πρόβλημα. Οι άτυπες καθημερινές πρακτικές μεταξύ Ελλήνων νησιωτών και Τούρκων των παραλίων δείχνουν το δρόμο για ειρηνική γεωγραφική συνύπαρξη στην περιοχή.

Σημειώσεις

2 Βλ. «Ελληνοτουρκικό “πατ” και στο βάθος...», εφημερίδα *ΕΠΟΧΗ*, 11/10/20.

3 Α. Ηρακλείδης (2020), *Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειος. 50+1 όψεις των ελληνο-τουρκικών διενέξεων*, Αθήνα: Θεμέλιο.

4 Χρ. Ροζάκης (2020), «Και πάλι τα ελληνοτουρκικά», *ΤΑ ΝΕΑ*, 25-26/1/20.

5 Ο. Λαφαζάνη (2014), *Δια-εθνικές Γεωγραφίες της Μετανάστευσης. Διαπραγματεύσεις συνόρων και ορίων*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Ίων Σαγιάς (1959-2020) IN MEMORIAM

2013. Βερολίνο. Συνέδριο της RC21 της Διεθνούς Κοινωνιολογικής Εταιρείας (ISA). Στο μετρό.

Στις 15 του περασμένου Ιούλη μας άφησε ο Ίων μετά από μάχη με τον καρκίνο, που έδωσε με πολύ σθένος και μεγάλη αισιοδοξία μέχρι τέλους. Όμως οι μάχες αυτές είναι άνισες. Οι *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ* με τις οποίες ο Ίων είχε συνεργαστεί στενά, ζήτησαν από συνεργάτες/ριες, φίλες και φίλους να γράψουν σύντομα σημειώματα. Ευχαριστούμε όλες και όλους, και ιδίως τον Θωμά Μαλούτα για το συντονισμό.

Ο Ίων ήταν καθηγητής στη Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών, ΕΜΠ από το 2001. Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη από το 2011 και Ερευνητής στο Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ (1988-2004). Έχει διευθύνει ερευνητικά προγράμματα σχετικά με τις κοινωνικο-οικονομικές και χωρικές επιπτώσεις της ανάπτυξης στον αστικό και περιφερειακό χώρο. Έχει δημοσιεύσει πάνω σε ζητήματα σχεδιασμού του χώρου, μεθόδων-τεχνικών ανάλυσης του χώρου, κοινωνικού διαχωρισμού, αστικής διάχυσης, συλλογικής κατανάλωσης, γεωγραφίας της βιομηχανικής διάρθρωσης και απασχόλησης. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στα θέματα της θεωρίας και της μεθοδολογίας ανάλυσης και σχεδιασμού του χώρου με ειδικότερη αναφορά στην κοινωνική και οικονομική γεωγραφία.

Ντίνα Βαΐου, ΕΜΠ

Τον Ίωνα τον γνώρισα στην εξέταση της διδακτορικής του διατριβής, όπου είχα οριστεί μέλος της επταμελούς εξεταστικής επιτροπής. Ήδη από εκείνη την εργασία, οι σύνθετες επεξεργασίες ποσοτικών δεδομένων και οι χειρισμοί στατιστικών τεχνικών συνοδεύονταν από ενδιαφέρουσες ερμηνείες και συνδέσεις με θεωρητικές επεξεργασίες από το χώρο της ριζοσπαστικής γεωγραφίας. Οι δρόμοι μας διασταυρώθηκαν πολλές φορές στη μακριά πορεία διδασκαλίας και έρευνας στο ΕΜΠ, σε συνέδρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό, στις κινητοποιήσεις πανεπιστημιακών, διοικητικού προσωπικού και φοιτητών – σε όλα όσα σφράγισαν τις

πανεπιστημιακές διαδρομές των ανθρώπων μιας γενιάς που ήδη αποχώρησε από το ελληνικό πανεπιστήμιο. Συναντηθήκαμε και πάλι πολύ πρόσφατα ως «συννοδοί-πόροι», με μικρή χρονική διαφορά, στη μάχη με τον καρκίνο στην ίδια περιοχή.

Στην κοινή και διαφορετική πορεία μας, συζητήσαμε συχνά, ρητά ή και έμμεσα, τα όρια, τις οπτικές και την πιθανή συμπληρωματικότητα των ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων έρευνας του χώρου, σε σχέση με παρόμοια ερωτήματα (π.χ. τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην πόλη) και ανταλλάξαμε σκέψεις και προβληματισμούς για τη διδασκαλία, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του διατμηματικού μεταπτυχιακού προγράμματος «Πολεοδομία και Χωροταξία», στο οποίο και οι δύο συμμετείχαμε. Στο μεταπτυχιακό αυτό πρόγραμμα, δύο φοιτήτριες από τη Σχολή Τοπογράφων Μηχανικών του ΕΜΠ, όταν τις ρώτησα αν γνωρίζουν τον Ίωνα, απάντησαν «Μα τι λέτε, από τότε που παρακολουθήσαμε τα μαθήματα του κυρίου Σαγιά, καταλάβαμε τι θα πει πανεπιστημιακός δάσκαλος». Με αυτόν τον επιγραμματικό τρόπο απέδωσαν τη συμβολή του Ίωνα στο πανεπιστήμιο, το οποίο διάφοροι Υπουργοί Παιδείας στα χρόνια της εκεί «θητείας» του/μας επιδίωξαν με πάθος να συκοφαντήσουν και να αποδιαιρθώσουν. Το ιδιαίτερο (βρετανικό;) χιούμορ και η ευαισθησία, η καλλιέργεια και η διεισδυτική και βαθιά πολιτική ματιά του είμαι σίγουρη πως δεν λείπουν μόνο σ' εμένα.

Ελίζα Παναγιωτάτου, ΕΜΠ

Τριάντα δύο χρόνια πριν, ένα νέο παιδί ήρθε στη Σχολή και ζήτησε να συνεργαστεί μαζί μου – για τη διδακτορική του διατριβή και σε ερευνητικά προγράμματα. Ήθελε όμως κάτι ακόμα περισσότερο, κουβέντα – για όλα τα ζητήματα. Σε ένα ζωντανό δημιουργικό περιβάλλον με πολύ νέους ανθρώπους σε καθημερινή συνεργασία και ανταλλαγή απόψεων, συνεχίσαμε ατέρμονες συζητήσεις για τις ερευνητικές επιλογές, τα κοινωνικά και πολιτικά τεκταινόμενα, την τέχνη, τα γράμματα, το μέλλον, τα προσωπικά διλήμματα, όπως κυρίως τα βίωνε ένας άνθρωπος στην αρχή της ζωής, ευφυής, ευαίσθητος, καλλιεργημένος. Συζήτηση που έκλεινε συνήθως τα βράδια στο τηλέφωνο με αισιοδοξία και γέλιο. Παρακολούθησα τη δημιουργική πορεία του – τα τελευταία χρόνια τον έχασα. Διατηρώ την ανάμνηση ενός πολύ γλυκού τηλεφωνήματος, λίγο πριν το τέλος.

Πόσο κρίμα...

Καλλιόπη Σπανού, ΕΚΠΑ-Συνήγορος του Πολίτη

Αν και ήξερα τον Ίωνα από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, τον γνώρισα καλύτερα όταν είχαμε την ευκαιρία να συνεργαστούμε από κοντά. Το 2011, όταν εκλέχθηκα Συνήγορος του Πολίτη, του ζήτησα να αναλάβει Βοηθός Συνήγορος στον κύκλο Ποιότητας Ζωής. Τα θέματα περιβάλλοντος και πολεοδομίας ήταν πάντοτε από πολλές απόψεις δύσκολα. Ήταν επομένως αναγκαία μια σφαιρική αντίληψη των θεμάτων και ικανότητα διαχείρισης αντικρουόμενων συμφερόντων. Επιπλέον όμως ήταν και εποχές δύσκολες, πολλαπλώς απαιτητικές και αυτό αντανάκλούσε ευρύτερα στη λειτουργία του Συνηγόρου του Πολίτη.

Και στα δύο αυτά μέτωπα η συνεργασία με τον Ίωνα δοκιμάστηκε και αποδείχθηκε πολύτιμη. Είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω έναν άνθρωπο συνεπή, με αρχές και υψηλό αίσθημα καθήκοντος. Πέρα από την εποπτεία δύσκολων υποθέσεων, αναλάμβανε πρόθυμα άχαρες διοικητικής φύσης δουλειές και τις

διεκπεραίωνα με υπευθυνότητα και αστείρευτο χιούμορ. Αυτό που όμως τον χαρακτήριζε πάνω από όλα ήταν η βαθιά ανθρώπινη ποιότητα. Σε όλο το διάστημα της υπερτετραετούς συνεργασίας μας, χαιρόμουν για αυτή την επιλογή και κυρίως επειδή είχα κερδίσει έναν εξαιρετικό και αφοσιωμένο φίλο.

Η δοκιμασία της υγείας του ανέδειξε έναν άνθρωπο δυνατό, ορθολογικό. Ακτινοβόλουσε μια αισιοδοξία που απέρρευε από τα πλούσια συναισθήματα για τους γύρω του. Αυτή η αισιοδοξία του μας ξεγέλασε μέχρι που μας αιφνιδίασε με τη βιασύνη του να φύγει. Ίων, στο καλό.

Άγγελος Γ. Σιόλας, ΕΜΠ

Τον Ίωνα τον γνώρισα την ημέρα της εκλογής του στη θέση του Επίκουρου Καθηγητή του τομέα Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού της ΣΑΤΜ. Η θετική μου ψήφος προέκυψε από την εμφάνισή του στη Γενική Συνέλευση της σχολής, και το εντυπωσιακό, αλλά και εξαιρετικά καλαίσθητο βιογραφικό του. Ήταν ήρεμος, σοβαρός και καλοπροαίρετος. Φίλος με τους συνυποψηφίους του.

Από τότε αναπτύξαμε μια σχέση στενής φιλίας και συνεργασίας: στα μαθήματα, στις διπλωματικές, στα διδακτορικά, σε κάθε διαδικασία εκπαιδευτική, ερευνητική και διοικητική. Στα είκοσι σχεδόν χρόνια της σχέσης αυτής, ο Ίωνας υπήρξε πολύτιμος φίλος και συνεργάτης στα δύσκολα, όπως όταν ανέλαβα τον τομέα, την κοσμητεία της σχολής και την αντιπρυτανεία.

Όλη τη δεκαετία 2010-2020 με τα μνημόνια, την αλλαγή του νόμου του πλαισίου της Παιδείας, τις διαθεσιμότητες και τις απολύσεις του προσωπικού του ΕΜΠ, η γνώμη του και η συμπεριφορά του ήταν πολύτιμος σύμβουλος και βοηθός για εμένα. Με διαφωνίες, συμφωνίες και συζητήσεις πολλές φορές αντιμετωπίσαμε τα εξαιρετικά δύσκολα και πρωτοφανή προβλήματα. Ιδιαίτερα χρήσιμος ήταν ο συμβιβαστικός και κατευναστικός του ρόλος με αντιμαχόμενες ομάδες φοιτητών και καθηγητών. Επίσης, καθοριστικός ήταν ο ρόλος του στην αντιμετώπιση των θέσεων των Υπουργείων στα θέματα που προέκυψαν με την απασχόληση των εργαζομένων στα πανεπιστήμια.

Άφησα τελευταίο το εκπαιδευτικό έργο του Ίωνα.

Ανέλαβε το 2000 να διδάξει σε μια σχολή Μηχανικών του Πεδίου, την σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών του ΕΜΠ. Όμως ο ίδιος δεν ήταν μηχανικός! Γεγονός εξαιρετικά σπάνιο στη σχολή αυτή. Δίδαξε μαθήματα, όπως η Γεωγραφία του Χώρου, η Αστική Γεωγραφία και η Οικονομική Γεωγραφία σε παιδιά που μέχρι τότε ό,τι σχετικό είχαν ακούσει ήταν από την τελευταία τάξη του Λυκείου.

Η επιστημονική κατάρτιση του Ίωνα, αλλά και ο εξαιρετικά καλός χαρακτήρας του τον βοήθησαν ώστε η παρακολούθηση και η συμμετοχή των σπουδαστών να είναι σημαντική και ιδιαίτερα αποδοτική. Το ίδιο και οι διπλωματικές εργασίες που ανέλαβε, καθώς και τα πολυάριθμα διδακτορικά, είτε σαν υπεύθυνος, είτε σαν μέλος των επιτροπών.

Το διδακτικό του έργο εμπλουτίστηκε από την εμπειρία που αποκόμισε ως Βοηθός του Συνηγόρου του Πολίτη. Πολλά από τα θέματα που χειρίστηκε λειτούργησαν ως πηγή του υλικού των μαθημάτων του. Ιδιαίτερα τα ζητήματα περιβάλλοντος, πολεοδομικού σχεδιασμού και ανάπτυξης αποτέλεσαν σημαντικά σημεία ενδιαφέροντος για τους σπουδαστές, αλλά και όλους μας.

Παράλληλα όλα αυτά τα χρόνια ανέπτυξε μεγάλη επιστημονική δραστηριότητα: άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, συμμετοχή σε ελληνικά και διεθνή

συνέδρια, ερευνητικά προγράμματα τον καταξίωσαν επιστημονικά και τον οδήγησαν ομόφωνα στη βαθμίδα του Καθηγητή.

Με τον Ίωνα όλα αυτά τα χρόνια μάς συνέδεσε μια μεγάλη φιλία. Συζητήσεις, διαφωνίες, συμφωνίες, διασκέδαση συνέστησαν μια σχέση πολύ σημαντική για εμένα. Θυμάμαι τις συναντήσεις κάθε δεκαπέντε μέρες σε ταβερνάκια των Εξαρχείων και άλλων περιοχών, για συζητήσεις εκπαιδευτικές, πολιτικές και φιλοσοφικές. Πολύ σύντομα δημιουργήθηκε ένας πυρήνας συναδέλφων και φίλων που συμμετείχαν στις συζητήσεις και στους προβληματισμούς.

Η πρόωγη απώλεια του Ίωνα άφησε στην επιστημονική κοινότητα και τους φίλους του ένα μεγάλο κενό. Θα τον θυμόμαστε πάντα με αγάπη και μεγάλη εκτίμηση, αξιοποιώντας τις πολύτιμες απόψεις και το έργο που μας άφησε για τη λύση των σύγχρονων προβλημάτων.

Σοφία Σκορδίλη, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Ο Ίωνας είχε ξεχωριστή παρουσία στις επιστήμες του χώρου. Συνδύαζε τη βαθιά γνώση των κοινωνικών επιστημών με άνεση στη χρήση ποσοτικών μεθόδων και εφαρμογών Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών.

Οι βασικές του σπουδές στο LSE τον είχαν εξοπλίσει με στέρεα γνώση των κοινωνικών επιστημών. Τον θυμάμαι ως προνομιακό συνομιλητή του Andrew Sayer στη συζήτηση για τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών στα σεμινάρια των υποψηφίων διδασκτόρων του ΕΜΠ στα τέλη της δεκαετίας '90. Αρκετά αργότερα, στο τελευταίο Συνέδριο του Τμήματος Χωροταξίας στο Βόλο το Σεπτέμβριο του 2017, να συγκεντρώνει την επιδοκμασία της αίθουσας με τα εύστοχα και ανεπαίσθητα σαρκαστικά του σχόλια για την απουσία θεωρητικής βάσης σε παρουσιάσεις με περίτεχνους χάρτες και κομψά διαγράμματα.

Τα πλεονεκτήματα της σφαιρικής προσέγγισης που υιοθετούσε είναι φανερά στην πρωτοποριακή ερευνητική του δουλειά για τους χωρικούς μετασχηματισμούς και την ανάδυση νέων κέντρων λιανικού εμπορίου στην Αθήνα που μετεξελίχθηκε στη ΓΕΩΒΑΣΗ. Η επιλογή συγκεκριμένων, όχι των διαθέσιμων, ποσοτικών στοιχείων και οι περιεκτικοί θεματικοί χάρτες στηρίζονται σε θεωρητικές συζητήσεις και στοχευμένες αναλύσεις για την οικονομική δραστηριότητα, την εργασία, το ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον και πλαίσιο πολιτικής.

Η στέρεη γνώση του γνωστικού του αντικειμένου σε συνδυασμό με το επιστημονικό του ήθος τον έφερναν συχνά στο τμήμα μου ως μέλος εκλεκτορικών σωμάτων και εξεταστικών επιτροπών διδακτορικών διατριβών. Θα θυμάμαι αυτές τις συναντήσεις μας, αλλά πιο έντονα θα κρατήσω το σταθερό ραντεβού μας στο τέλος Μαΐου στο Αρσάκειο ως κοινός εξεταστής σε μάθημα υποτροφίας του ΙΚΥ για διδακτορικές σπουδές που κράτησε για αρκετά χρόνια. Εκεί, στις μακρινές αναμονές στον ανοιξιάτικο κήπο η συζήτηση έρεε αβίαστα. Συναρπαστικός συνομιλητής με βαθιά καλλιέργεια και ιδιαίτερο χιούμορ πρότεινε συγκροτημένες λύσεις στα προβλήματα της ανώτατης εκπαίδευσης και με την ίδια άνεση διατύπωνε κριτική στις τελευταίες ταινίες ενώ, δεν παρέλειπε να αναφέρει εμπειρίες και στιγμιότυπα από φοιτητικές εκδρομές που πάντα ήταν πρόθυμος να οργανώνει.

Οι φίλοι/ες και συνεργάτες του δεν θέλαμε να πιστέψουμε ότι το πρόβλημα της υγείας του δεν θα ήταν περαστικό. Το έτσι και αλλιώς βαρύ φετινό καλοκαίρι έγινε ακόμα πιο επιβαρυνμένο με την αναπάντεχη είδηση για τον πρόωρο χαμό του. Τα σχέδια για συνεργασίες θα μείνουν ανεκπλήρωτα, αλλά η διαδρομή του και το έργο του άφησαν βαθύ αποτύπωμα στην κοινότητα των επιστημόνων του χώρου.

2009. Σάο Πάολο. Συνέδριο της RC21 της Διεθνούς Κοινωνιολογικής Εταιρείας (ISA). Βγαίνοντας από το γήπεδο μετά από ποδοσφαιρικό αγώνα Palmeiras-Internacional.

Κώστας Μελαχροινός, Queen Mary

Οι γραμμές αυτές γράφτηκαν με μεγάλη δυσκολία καθώς ο Ίων Σαγιάς υπήρξε ένας πολύ καλός φίλος για σχεδόν τριάντα χρόνια. Η απώλειά του αφήνει ένα δυσαναπλήρωτο κενό στις ζωές, όχι μόνο των οικείων του, αλλά και όλων όσων είχαν την τύχη να τον γνωρίσουν.

Ως άνθρωπος ο Ίων ξεχώριζε για την ευγένειά του, τη γενναιοδωρία του, την κοινωνική του ευαισθησία, και βέβαια τη βαθιά του μόρφωση. Το καλοκαίρι του 1994 μαζί με τον Θωμά Μαλούτα μου παραχώρησαν έναν υπολογιστή στα γραφεία της εταιρείας τους «Στατιστική και Χάρτες» στην Αθήνα, προκειμένου να δακτυλογραφήσω τη διπλωματική μου εργασία. Καθ' όλη την παραμονή μου στα γραφεία της εταιρείας, ο Ίων δεν σταμάτησε στιγμή να ενδιαφέρεται για την πορεία της εργασίας μου, να μου προτείνει μελέτες για να διαβάσω και να προσπαθεί να με μυήσει στις νέες τότε θεωρίες της οικονομικής γεωγραφίας που δεν είχαν ακόμη μεταφραστεί στα ελληνικά. Κοσμοπολίτης, με αγγλοσαξονική παιδεία, κουλτούρα και αίσθηση του χιούμορ, αποτέλεσε μαζί με τον Θωμά σημαντική πηγή γνώσης και συμπαράστασης, τόσο στο ξεκίνημα της επιστημονικής μου καριέρας, όσο και στη μετέπειτα πορεία μου.

Ως ερευνητής ο Ίων αποτέλεσε την επιτομή του ολοκληρωμένου ακαδημαϊκού (με την αγγλοσαξονική έννοια όρου). Οι μελέτες του συνδύαζαν την υψηλού επιπέδου θεωρητική συζήτηση με την εκτεταμένη εμπειρική ανάλυση. Ο Ίων ποτέ δεν έμεινε στα ασφαλή όρια της απλής συζήτησης των μεγάλων θεωριών. Ήθελε πάντα να τις επαληθεύει/επιβεβαιώνει μέσα από τη συλλογή και την ανάλυση στοιχείων. Υπήρξε από τους πρωτοπόρους στη διάδοση και χρησιμοποίηση λογισμικών πακέτων (Systat, GIS, κ.ά.) στη γεωγραφική ανάλυση στην Ελλάδα. Παράλληλα, αναγνώριζε τη σημασία των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στο τοπικό και το παγκόσμιο για την κατανόηση των εξελίξεων σε κάθε χωρικό επίπεδο. Η

κρίση του νεοφιλελευθερισμού διεθνώς και οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της επιδημίας του COVID-19 στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο αποτέλεσαν αντικείμενο των τελευταίων συζητήσεων που είχαμε, καθώς τον ενδιέφερε να ερμηνεύσει τα όσα διαδραματίζονταν στην Ελλάδα.

Παρά το γεγονός ότι ο Ίων δεν είναι πλέον κοντά μας τα κείμενά του θα συνεχίσουν να αποτελούν πηγή επιστημονικής έμπνευσης και προβληματισμού. Η μνήμη του θα μείνει για πάντα χαραγμένη στην καρδιά και το μυαλό όλων όσων είχαν την τύχη να τον γνωρίσουν.

Βασίλης Αράπογλου, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Είμαι περήφανος που ήμουν φίλος και συνεργάτης του Ίωνα. Η γνωριμία μας έγινε στα σεμινάρια του ΕΚΚΕ το 2005 στο πλαίσιο του προγράμματος «Δομή, ένταση και τάσεις εξέλιξης του κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα» που συντόνιζε ο Θωμάς Μαλούτας και έκτοτε ξεκίνησε μια μακρόχρονη συνεργασία και φιλία. Υπήρξα τυχερός που μοιράστηκα τη φροντίδα του για τους φίλους και τη γενναιοδωρία του (ακόμη οι κόρες μου απολαμβάνουν τη χειροποίητη αιώρα που έσωσε από το φλεγόμενο ξενοδοχείο και μετέφερε από τη Βαρκελώνη), την ικανότητά του να απολαμβάνει τις καθημερινές στιγμές, τη συμπαράσταση σε δύσκολες στιγμές (όταν πύκνωναν απειλητικά τα σύννεφα πάνω από το κεφάλι και των δυο μας). Αναπολώ τα ταξίδια μας στα συνέδρια του European Urban and Regional Studies, της Διεθνούς και της Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογικής Εταιρείας που επεδίωκε πάντα να είναι παρών, την αισιοδοξία και τον πραγματισμό του, τις ώρες συζήτησης που συνόδευαν τη συγγραφή, την προετοιμασία και διδασκαλία μεταπτυχιακών μαθημάτων στο ΕΜΠ και την επίβλεψη υποψήφιων διδασκτόρων.

Σημαντικότερος σταθμός στα κοινά μας ταξίδια το άρθρο μας που δημοσιεύτηκε στο *European Urban and Regional Studies*, το 2009, τεύχος 16, «New facets of urban segregation in Southern Europe: gender, migration, and social class change». Το άρθρο έγινε σημείο αναφοράς για τις μελέτες του διαχωρισμού στις πόλεις της νότιας Ευρώπης και, προς μεγάλη μας χαρά λίγο πριν «φύγει», διαπιστώσαμε ότι συμπεριλαμβάνεται, σύμφωνα με το Scopus, στα δέκα συχνότερα αναφερόμενα κείμενα που έχουν γραφτεί για τη μετανάστευση στην Ελλάδα τα τελευταία πενήντα χρόνια. Αλλά θα έρθω στην ουσία του κειμένου που θέλαμε να ξαναγράψουμε αναστοχαζόμενοι τις δραματικές μεταβολές που σημειώθηκαν έκτοτε.

Προσπαθήσαμε να καλύψουμε ένα κενό στις ποσοτικές μελέτες του στεγαστικού διαχωρισμού που δεν λάμβαναν υπόψη τις επιπτώσεις των έμφυλων και εθνοπολιτισμικών διαιρέσεων στην οικονομική δομή των πόλεων. Χρησιμοποιώντας μια τροποποιημένη εκδοχή του ταξικών κατηγοριών του Esping-Andersen, που να ανταποκρίνεται στα ελληνικά δεδομένα, διαπιστώσαμε ότι οι πιέσεις κοινωνικού κατακερματισμού στην Αθήνα δεν προέκυπταν από τη συρρίκνωση της εργατικής τάξης, της οποίας μεταβλήθηκε η εθνοτική σύνθεση, αλλά κυρίως από τη συρρίκνωση των μικρο-επαγγελματιών και τεχνιτών και τη διόγκωση των επαγγελματιών γραφείου και πωλήσεων για τις Ελληνίδες και των ανειδίκευτων υπηρεσιών για τις μετανάστριες. Με τους όρους του τρέχοντος πολιτικού λεξιλογίου, η συρρίκνωση της «μεσαίας τάξης» ήταν ήδη σε εξέλιξη τη δεκαετία του 1990, αλλά θα ήταν προτιμότερο να πούμε ότι η συρρίκνωση της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης ήταν απλώς μια πτυχή της ευρύτερης

μεταφορντιστικής αναδιάρθρωσης και της εμπορευματοποίησης της κοινωνικής αναπαραγωγής που συνέβαλαν στην ταχεία δημιουργία ενός «προλεταριάτου υπηρεσιών» και στη διόγκωση της επισφαλούς και χαμηλά αμειβόμενης απασχόλησης.

Επιχειρήσαμε επίσης να δείξουμε την αυξανόμενη σημασία της οικιστικής κινητικότητας σε πόλεις όπως η Αθήνα που ιστορικά διαμορφώθηκαν από τη μικρή ιδιοκτησία γης, τις πρακτικές αυτοστέγασης, και τη διαγενεακή σταθερότητα της εγκατάστασης, ιδίως στις λαϊκές συνοικίες.

Η προσέγγιση αυτή μας επέτρεψε να διαγνώσουμε νέες ρωγμές στον κοινωνικό χώρο της πόλης. Αντίθετα από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις στο δημόσιο λόγο, επιμείναμε στα συμπεράσματα προηγούμενων ερευνών μας, ότι οι τάσεις διαχωρισμού οφείλονται κυρίως στην αυξανόμενη περίφραξη των διευθυντικών και διοικητικών στελεχών και των επαγγελματιών επιστημόνων στα λεγόμενα «καλά προάστια» και σε «προάστια επαγγελματιών» κι όχι στη μετασχηματιστική δυναμική των νεοεισερχόμενων μεταναστών και στη συνύπαρξή τους με τους νέους επισφαλείς εργαζόμενους και μικρούς επιχειρηματίες στο κέντρο της πόλης και σε περιφερειακές περιοχές.

Τι κρίμα που δεν προλάβαμε να ξαναγράψουμε το κείμενο του 2009 σήμερα που η επισφάλεια και η διαχείρισή της αναδεικνύονται σε μείζονα μηχανισμό προώθησης της νεοφιλελεύθερης οικονομικής αναδιάρθρωσης και κοινωνικού κατακερματισμού. Ενώ θα ήθελα υποσχεθώ ότι θα ολοκληρώσω μόνος κάποιες από τις κοινές μας σκέψεις, ξέρω πως δεν θα μπορέσω να φτάσω την ευκρίνεια των χαρτογραφικών του τεχνικών και απεικονίσεων. Ένας ακόμη λόγος που ο Ίων θα μου λείψει. Γιατί η συνεργασία μας δεν ήταν ένας καταμερισμός έργου με βάση τις δεξιότητες της χωρικής και της κοινωνικής ανάλυσης του καθενός. Οι τεχνικές της χωρικής ανάλυσης συνδέονταν άρρηκτα με τις κοινωνικές έννοιες και κατηγορίες, κι από την αρχή του σχεδιασμού της έρευνας μέχρι το τέλος της ερμηνείας των ευρημάτων συζητούσαμε επί ώρες για τις συνέπειες της μιας ή της άλλης επιλογής. «Drawing by numbers», είναι μια προσφιλής μου έκφραση για να αποδώσω ότι οι ποσοτικές μέθοδοι δεν είναι μόνο μια θετικιστική άσκηση, αλλά μπορούν να συμβάλλουν στην κατανόηση της κοινωνικο-χωρικής διαλεκτικής. «Drawing by numbers», ένα δημιουργικό παιχνίδι που παίζαμε για ώρες, συνήθως στο γραφείο του στο ΕΜΠ, προσπαθώντας να αποκαλύψουμε τη συνολική εικόνα, την κοινωνική οικολογία της πόλης, όπως του άρεσε να λέει, να κάνουμε ορατές διαδικασίες που δεν φαίνονταν συνδέοντας αριθμούς.

Μου λείπει και θα μου λείπει στις μέρες που περνούν και θα περάσουν. Καθώς λένε, τα λόγια δεν αρκούν να αποδώσουν το περιεχόμενο της απώλειας, το αίσθημα του παιχνιδιού με ένα φίλο παιδικό, με ένα φίλο σαν αδερφό, που χάθηκε.

Δύο πράγματα που έμαθα από τον Ίωνα Μιχάλη Σπουρδαλάκη

Η απώλεια φίλων, εκτός από τη συχνά αβάσταχτη θλίψη, μας αναγκάζει σε σκέψεις αντίρροπες. Το τελευταίο αποτελεί ίσως τη μόνη ανακούφιση σ' εμάς που «μείναμε πίσω» περιμένοντας το μόνο σίγουρο της ζωής μας. Η ανακούφιση δεν μπορεί παρά να έχει ως αφετηρία την πορεία ζωής εκείνου/ης που έχει προηγηθεί. Κάθε πορεία ζωής, χωρίς εξαιρέσεις και διακρίσεις, που συνήθως είναι αποτέλεσμα κοινωνικών κατασκευών, διακρίσεων και προκαταλήψεων, αφήνει

το αποτύπωμά της. Ωστόσο αυτό το ίχνος, που όλοι δημιουργούμε στο χρονικό πλαίσιο της προσωπικής μας κληψύδρας, αφήνει, χωρίς πάντα να το καταλαβαίνουμε, το δικό του αποτύπωμα στους γύρω μας. Το αποτύπωμα, αποτελεί την προσωπική κληρονομιά όσων διασταυρώθηκαν μαζί του. Είναι μια υπόθεση υποκειμενική. Παρά την υποκειμενικότητά της όμως είναι όλα αυτά τα αποτυπώματα, που ουσιαστικά αποτελούν τις αποδείξεις ότι η ζωή συνεχίζεται και μετά... Παρηγορητική διαπίστωση. Λογική και συναισθηματική υποχρέωση λοιπόν η απώλεια προσφιλών μας προσώπων πρέπει να ακολουθείται από τη γιορτή της ζωής τους. Μικρή συμβολή σε αυτή την υποχρέωση αποτελούν οι παρακάτω αράδες, στις οποίες θα περιγράψω τα δύο (τουλάχιστον) πράγματα που έμαθα από τον Ίωνα.

Συναντηθήκαμε σχεδόν τυχαία στα μέσα της δεκαετίας του 1980, τα χρόνια της αθωότητας και της μετάβασης σε αυτό που θα γινόταν η «κανονικότητα» της ζωής μας. Μια κανονικότητα, την οποία δεν τη γνωρίζαμε σε όλες τις πτυχές της, που δεν την κυνηγήσαμε συνειδητά για τα όποια φαντασιακά ή πραγματικά της οφέλη, η οποία όμως προέκυψε ως αποτέλεσμα ερευνητικής περιέργειας και των κοινών μας κοινωνικών αξιακών δεσμεύσεων. Ερευνητική δραστηριότητα εντός έδρας αλλά και «επί του πεδίου» με πολλές εκπλήξεις καθώς μετά από χρόνια στο εξωτερικό ξανασυναντούσαμε ξεχασμένες όψεις της ελληνικής ιδιοσυγκρασίας. Συνάντηση με την ερευνητική και πανεπιστημιακή κοινότητα, που εκείνη την περίοδο με την ορμή και την ανιδιοτέλεια που τη χαρακτήριζε, άνοιγε δρόμους σε όλους τους κλάδους αλλά κυρίως στις κοινωνικές επιστήμες, που επιτέλους ανάσαναν μετά τη Μεταπολίτευση και τις μεταρρυθμίσεις εκδημοκρατισμού. Και τέλος συνεργασία για συγγραφή άρθρων. Απόφαση όχι αυτονόητα υλοποιήσιμη όταν πρέπει να συνεργαστούν ένας κλασικού τύπου πολιτικός επιστήμονας και ένας νεότερος και στο όριο του φανατικού, οικονομικός γεωγράφος.

Ωστόσο, ήταν αυτή η συνεργασία που θεμελίωσε τη βαθιά μου εκτίμηση και φιλία για τον Ίωνα. Συνεργασία διδακτική. Το πρώτο μάθημα προέκυψε από την πειστική του επιμονή ότι ο χώρος αποτελεί σημαντική, βασική παράμετρο κάθε κοινωνικής και πολιτικής μελέτης και ανάλυσης. Μάθημα όχι τόσο αυτονόητο ακόμη και σήμερα, που όμως για την εποχή ήταν σημαντικό. Για μένα, που οι βεβαιότητες της ακαδημαϊκής μου διαμόρφωσης και της διδακτικής εμπειρίας στο εξωτερικό, δημιουργούσαν αναχώματα αδράνειας για αλλαγές στην οπτική της έρευνας το μάθημα δεν ήταν εύκολο. Όμως εδώ ο Ίων δεν είχε καμιά δυσκολία. Αφού, η αποτελεσματικότητά του να «κερδίζει» το επιχείρημα δεν στηριζόταν στο πολυδιάστατο πλαίσιο ισχύος, που χαρακτηρίζει συνήθως το συμβατικό ακαδημαϊκό και ερευνητικό χώρο αλλά σε σπάνια χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του. Χαρακτηριστικά που για μένα αποτελούν σημαντικό μάθημα και ενθάρρυνση για το ... παραπέρα.

Ο Ίων ήταν πάντα γήινος και πάντα απλός. Μακριά από τη σοβαροφάνεια του «δήθεν» και του «φαίνεσθαι» καθώς και της διαρκούς εμφάνισης του διανοούμενου που «είμαι κάπως», με έμπρακτη δέσμευση στο συλλογικό και στους θεσμικούς κανόνες, με κουλτούρα και πράξη αριστερού πολίτη. Όμως πριν και πάνω από την «αριστεροσύνη» και το σχετικό κανονιστικό της δεδομένο, υπήρχε η δέσμευση στη δημοκρατία, η υιοθέτηση ενός κοινωνικά και δημοκρατικά ευαίσθητου αξιακού φορτίου, που ποτέ δεν αποτέλεσε αφορμή αυτοπροβολής αλλά και ποτέ δεν έπαψε να πλοηγεί και να κανοναρχεί την

ακαδημαϊκή και ερευνητική του συμπεριφορά. Δίπλα σε αυτά τον Ίωνα χαρακτήριζε ένα ανυπόκριτο βίωμα ενός πλουραλισμού στην καθημερινότητά του, το οποίο δεν έκρυβε την απόλαυση των μικρών επικούρειων απολαύσεων της ζωής, ούτε για το ειλικρινές και βαθύ ενδιαφέρον του για πράγματα και ενημέρωση που συνήθως δεν αναμένεται να συνυπάρχουν, (*New Left Review*, *Rolling Stones*, *Εποχή*, περιοδικά *Life style*, *Capital & Class*, cd ξένης μουσικής είναι εικόνες από το γραφείο του της εποχής που συναντηθήκαμε).

Τα παραπάνω έρχονται και θα έρχονται στο νου μου αβίαστα κάθε φορά που σκέφτομαι το φίλο μου, που ... προηγήθηκε. Ίσως αν σκεφτόμουν πιο ψύχραιμα να υπογράμιζα άλλες όψεις της πορείας του. Ωστόσο, φαίνεται ότι ο συνεχώς συρρικνούμενος ορίζοντας των κοινωνικών επιστημών –αποτέλεσμα θεσμικών παρεμβάσεων και των συχνών πλέον φαινομένων «νέο-μακαρθισμού»– από τη μια και ο μετασχηματισμός του Πανεπιστημίου από ναό της κριτικής σκέψης σε θεσμό αξιολογήσεων τύπου ISO και από θεσμό ερευνητικής και διδακτικής άμιλλας σε οργανισμό, που απλώς διαγκωνίζεται για τις διεθνείς κατατάξεις, οι οποίες καθορίζονται κυρίως από αγοραία κριτήρια και από τους σχετικούς influencers μού φέρνουν στο νου τα πράγματα που έμαθα από τον Ίωνα. Αποτελούν σκέψεις παρηγορητικές καθώς καθημερινά μου επιβεβαιώνουν ότι ο κόσμος μας ή έστω ο μικρόκοσμος του πανεπιστημίου και του σχετικού περιγύρου, είναι καλύτερος επειδή περιλαμβάνει ακόμη το ίχνος της δικής του πορείας σε αυτόν.

Θωμάς Μαλούτας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Με τον Ίωνα γνωριζόμαστε από τη δεκαετία του 1980 και δουλέψαμε μαζί σε διάφορα ερευνητικά προγράμματα, ξεκινώντας από ένα πρόγραμμα του ΕΚΚΕ για τη συλλογική κατανάλωση. Ήταν η εποχή που τέλειωνε στο ΕΚΚΕ το μεγάλο πρόγραμμα για την Κατοικία και τις Οικοδομικές Επιχειρήσεις και με τον Δημήτρη Οικονόμου είχαμε καταφέρει να εξασφαλίσουμε χρηματοδότηση από τη ΓΓΕΤ, τον ΟΡΣΑ και την ΕΕΤΑΑ για ένα νέο πρόγραμμα με αντικείμενο τη διερεύνηση της συλλογικής κατανάλωσης στην Αθήνα. Αυτό το πρόγραμμα υπήρξε η αφορμή για την κατοπινή ένταξη του Ίωνα στο ΕΚΚΕ. Με την ολοκλήρωση αυτού του προγράμματος βγήκε ένας συλλογικός τόμος (*Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1992). Η σύνθεση της ομάδας των συγγραφέων αντικατοπτρίζει αυτές τις οριοθετημένα τυχαίες γνωριμίες και συνεργασίες. Η ομάδα αυτή είχε αρχίσει ή μόλις άρχισε να σταδιοδρομεί στο ΕΚΚΕ, στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ, στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και στο ΕΜΠ.

Ο τρόπος που συναντήθηκαν οι πορείες μας είχε κάποια ιδιαιτερότητα. Εκείνη την εποχή ασχολούμουν και με το βιβλιοπωλείο του πεθερού μου –Βιβλιοπωλείο Παντελίδη– και μαζί με τη γυναίκα μου προσπαθούσαμε να στήσουμε ένα τμήμα κοινωνικών επιστημών που επικεντρωνόταν κυρίως στα ειδικότερα θέματα που μας ενδιέφεραν. Μέσα σε λίγο διάστημα –και με δεδομένη την αδυναμία ηλεκτρονικής πρόσβασης στη διεθνή βιβλιογραφία εκείνη την εποχή– το βιβλιοπωλείο έγινε πόλος έλξης πολλών ερευνητών/ριών. Ο Ίων ήταν από τους τακτικούς θαμώνες. Είχε πρωτοέρθει με τον Μιχάλη Σπουρδαλάκη.

Η εποχή που εντάχθηκε ο Ίων στο ΕΚΚΕ δεν ήταν και η καλύτερη. Κυβέρνηση Μητσοτάκη με τα Ερευνητικά Κέντρα στο υπουργείο Ανάπτυξης και υπουργό τον

Ανδρέα Ανδριανόπουλο, ο οποίος δεν έβλεπε το λόγο που το ΕΚΚΕ θα έπρεπε να συνεχίσει να υπάρχει, κάτι που έδειξε και με τις επιλογές των διοικήσεων που πρόλαβε να κάνει. Οι συνθήκες δημιουργούσαν κλίμα έντονης ανασφάλειας και πολλοί αναζητούσαν εναλλακτικές λύσεις. Έτσι, με τον Ίωνα και μερικούς άλλους φίλους και συνεργάτες είχαμε τη φαινή ιδέα να ασχοληθούμε με την επιχειρηματική πλευρά της επιστήμης. Ιδρύσαμε λοιπόν μια ΑΕ (Statistics & Maps SA) με αντικείμενο την προσφορά σε ερευνητές και επιχειρήσεις λύσεων που θα βασίζονταν σε στατιστικές τεχνικές. Σημείο εκκίνησης αποτέλεσε η αντιπροσωπευση ενός στατιστικού πακέτου (SYSTAT) που παρήγαγε μια εταιρεία με έδρα το Σικάγο, το οποίο προσπαθούσε να ανταγωνιστεί το SPSS που ήταν από τότε το προϊόν αναφοράς σε αυτόν τον τομέα. Οι λίγες πωλήσεις που κάναμε δεν είχαν ιδιαίτερο νόημα ούτε επιχειρηματικά, ούτε κέντριζαν το ενδιαφέρον του Ίωνα και εμένα που ήμασταν εκείνοι που «τρέχαμε» την εταιρεία – οι υπόλοιποι ήταν απλώς επενδυτές που έχασαν τα λεφτά τους. Επειδή δεν μας έφτανε αυτό το *box moving* προσπαθήσαμε να ξανοιχτούμε στην προσφορά λύσεων στα μέτρα συγκεκριμένων πελατών. Δεν φανταστήκαμε βεβαίως ότι ένας από τους πρώτους πελάτες θα ήταν το γραφείο της μεγάλης γαλλικής ασφαλιστικής AGF στην Ελλάδα. Μαθημένοι από τις τεχνικές ανάλυσης δεδομένων (με την έννοια του όρου *analyse de données* που αφορά πολυμεταβλητές παραγοντικές και ταξινομικές αναλύσεις, ιδιαίτερα αναπτυγμένες στη Γαλλία) αυτό που ήθελαν ήταν να προσθέταμε στο πακέτο του SYSTAT πολυμεταβλητές τεχνικές, που δεν ήταν μέσα στην αμερικανική στατιστική κουλτούρα και δεν είχαν ακόμη ενσωματωθεί στα εμπορικά στατιστικά πακέτα που απευθύνονταν σε επιχειρήσεις. Προσπαθήσαμε με τον Ίωνα να το κάνουμε, αλλά σπάσαμε τα μούτρα μας. Δεν είχαμε ούτε τις στατιστικές γνώσεις που απαιτούσε το εγχείρημα, ούτε τις προγραμματιστικές δεξιότητες. Θα έπρεπε να ξανοιχτούμε σε άλλες συνεργασίες με διάφορους ειδικούς για μια δυναμική πελατεία που δεν είχαμε καθόλου εξασφαλίσει. Παράλληλα, μπαίναμε και σε μια λογική προβλημάτων που δεν ήταν στο επίκεντρο των επιστημονικών ενδιαφερόντων μας, κάτι που μας οδήγησε να μη δώσουμε συνέχεια μετά από την αρχική προσπάθεια. Μάλλον δεν κάναμε λάθος, αφού λίγο αργότερα η εταιρεία του SPSS αγόρασε και εξαφάνισε το SYSTAT, κάτι που θα μας άφηνε απολύτως ακάλυπτους.

Η ένδοξη επιχειρηματική μας δραστηριότητα με τον Ίωνα είχε και μια άλλη πλευρά. Η εταιρεία μας έγινε και μεταπωλητής υπολογιστών της Apple για λόγους που δεν θυμάμαι πλέον. Είχαμε καταναλώσει και οι δύο πολλά Mac μέχρι τότε, αλλά δεν νομίζω ότι αυτός ήταν ο λόγος. Εδώ τα πράγματα ήταν πιο εύκολα και είχαμε το επιπλέον όφελος ότι μπορούσαμε να αγοράζουμε για δική μας χρήση μηχανήματα που μας άρεσαν σε ιδιαίτερα καλές τιμές. Ωστόσο, και αυτή η πτυχή δεν άργησε να εμφανίσει προβλήματα. Ένας καλός μας πελάτης ήταν η εταιρεία Καπράνης & Φώτης που παρήγαγε οδικούς και άλλους χάρτες. Είχαν αγοράσει δύο δυνατούς H/Y με τις μεγαλύτερες οθόνες που υπήρχαν εκείνη την εποχή, απίστευτου όγκου και βάρους. Το πρόβλημα δημιουργήθηκε όταν χάλασε μία από τις οθόνες αυτές και χρειάστηκε να τη μεταφέρουμε στο συνεργείο της αντιπροσωπείας. Το συνεργείο της αντιπροσωπείας –η οποία είχε ανάλογο επίπεδο εργασιακού με εμάς– βρισκόταν στο 2ο όροφο πολυκατοικίας, ο κανονισμός της οποίας απαγόρευε τη χρήση του ανελκυστήρα για τη μεταφορά εμπορευμάτων. Παράλληλα, με τον Ίωνα ήμασταν ταυτόχρονα διευθύνοντες σύμβουλοι και αχθο-

φόροι στην εταιρεία μας, οπότε έπρεπε να κάνουμε τη δουλειά αυτή προσωπικά. Κάπου στον ημίωροφο αυτής της πολυκατοικίας, με τον Ίωνα να πιάνει τη μέση του –αργότερα υπέφερε και από λουμπάγκο– αποφασίσαμε να σταματήσουμε την επιχειρηματική μας δραστηριότητα και να πουλήσουμε την εταιρεία. Ήταν μεγάλη ανακούφιση.

Δεν ξέραμε βεβαίως τότε ότι δεν είναι τόσο εύκολο να κλείσεις μια ΑΕ. Βάλαμε αγγελία ότι πωλείται η εταιρεία και γρήγορα βρέθηκε αγοραστής στη λογική να πάρει μια έτοιμη ΑΕ και να γλιτώσει χρόνο και χρήμα, δίνοντας σε εμάς ένα κομμάτι των εξόδων που είχαμε κάνει για να την ιδρύσουμε. Με την αφέλεια που μας διέκρινε πάντα, χαρήκαμε και δεν ελέγξαμε όσα θα έπρεπε να ελέγξουμε, όπως ότι ο νέος ιδιοκτήτης θα άλλαζε ως όφειλε την επωνυμία, το Διοικητικό Συμβούλιο, τον Διευθύνοντα Σύμβουλο κ.λπ. Ο νέος ιδιοκτήτης δεν έκανε τίποτα από αυτά. Συνέχισε, χωρίς να το ξέρουμε, με την ίδια επωνυμία και με εμάς υπευθύνους. Άνοιξε για κάποιο διάστημα –ίσως και 2-3 χρόνια– μερικά μικρά σούπερ μάρκετ, κάνοντας όλες τις δυνατές παραβάσεις του φορολογικού κώδικα και βέβαια χωρίς να αποδίδει ΦΠΑ. Χρειάστηκε να μπούμε στη δεκαετία του 2000 για να απαλλαγούμε από μια καφκική περιπέτεια που αντιληφθήκαμε όταν ήρθαν τα πρόστιμα για μη απόδοση ΦΠΑ, μη υποβολή φορολογικών δηλώσεων και πολλά άλλα που δεν είχαμε καν φανταστεί. Η απόπειρά μας να ασχοληθούμε με τις επιχειρήσεις, έδειξε –και το καταλάβαμε– ότι δεν είναι όλοι κατάλληλοι για όλα.

Στη συνέχεια με τον Ίωνα είχαμε διαφορετικές πορείες από πλευράς ιδρυμάτων. Εκείνος έμεινε στο ΕΚΚΕ όταν εγώ πήγα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Όταν επέστρεψα στο ΕΚΚΕ το 2001, εκείνος είχε μόλις φύγει για το ΕΜΠ. Το ότι δεν ήμασταν στο ίδιο ίδρυμα δεν εμπόδισε να συνεργαζόμαστε συστηματικά γράφοντας μαζί άρθρα και άλλα κείμενα και να πηγαίνουμε συχνά σε διάφορα συνέδρια ανά τον κόσμο. Σάο Πάολο, Βανκούβερ, Βερολίνο, Τορόντο της Πολωνίας, Βαρκελώνη (όπου αποδράσαμε από φλεγόμενο ξενοδοχείο) και αλλού. Με αυτές τις ευκαιρίες μπορούσαμε κυρίως να συζητούμε για τα πάντα, χωρίς την πίεση του χρόνου που επιβάλλει η καθημερινότητα. Μέσα από αυτή την επαφή, μπόρεσα να εκτιμήσω ιδιαίτερα την ηρεμία και νηφαλιότητα που είχε ο Ίων χωρίς να το προσπαθεί. Πολλές φορές μοιραζόμαστε το δωμάτιο στο ξενοδοχείο. Η ηρεμία του Ίωνα ήταν χαρακτηριστική όταν έπερτε για ύπνο. Ο χρόνος που χρειαζόταν από τη στιγμή που θα έπερτε στο κρεβάτι μέχρι να τον πάρει ο ύπνος ήταν ελάχιστα δευτερόλεπτα, κάτι που καθιστούσε και το βιβλίο του στο κομοδίνο απολύτως περιττό.

Γυρίζοντας το 2007 από το Βανκούβερ στην Αθήνα, χρειάστηκε να κάνουμε στάση στο Heathrow, στο Λονδίνο. Όταν ταξιδεύω μόνος είμαι πάντα ανήσυχος για την ώρα και πάντα βρίσκομαι στην πύλη αναχώρησης αρκετά πριν από τότε που χρειάζεται. Με τον Ίωνα στο Heathrow τρώγαμε θαλασσινά και πίναμε δροσερό άσπρο κρασί συζητώντας διάφορα με απόλυτη ηρεμία για το διαθέσιμο χρόνο – κάτι στο οποίο συνέβαλε και η διηπειρωτική και υπερατλαντική πτήση μας που είχε προηγηθεί. Μας κάλεσαν ονομαστικά από τα μεγάφωνα, απειλώντας ότι θα κατέβαζαν τις αποσκευές μας αν δεν φτάναμε αμέσως στην πύλη αναχώρησης. Τελικώς τα καταφέραμε, τρέχοντας και απορώντας πώς χάσαμε την αίσθηση του χρόνου. Μερικά χρόνια αργότερα κατάφερα να χάσω μια πτήση επιστροφής από τη Βαρκελώνη, ενώ ήμουν στο αεροδρόμιο πολύ νωρίτερα από την ώρα αναχώρησης. Το αποδίδω στη μεταδοτικότητα της ηρεμίας του Ίωνα.

Με τον Ίωνα είχαμε και ένα ακόμη κοινό χαρακτηριστικό. Μια παιδιάστικη έφεση για νέα παιχνίδια εργασίας, «γκατζετάκια», με έμφαση σε νέα μοντέλα Η/Υ και φωτογραφικές μηχανές. Αντικείμενα που βρίσκονται συχνά ανάμεσα σε αυτό που πραγματικά χρειάζεσαι και σε αυτό που είναι περιττό και που ορθολογικά δεν μπορείς να τεκμηριώσεις την ανάγκη να το αποκτήσεις. Δώσαμε και οι δύο αρκετά χρήματα για τέτοιες αγορές. Σίγουρα δεν τα εκμεταλλευθήκαμε όσο επέτρεπαν οι δυνατότητές τους, αλλά νομίζω ότι και για τους δύο αποτέλεσαν το μέσο να κάνουμε πράγματα που αλλιώς θα κάναμε με λιγότερη όρεξη.

Η κηδεία του Ίωνα ήταν αναπάντεχη. Όχι επειδή ήταν πολιτική, αλλά επειδή οι κόρες και η σύντροφός του την είχαν οργανώσει σαν αποχαιρετιστήριο πάρτι, με τη μουσική που του άρεσε. Θα του είχε αρέσει αν άκουγε και εκείνα που είπαν οι συνάδελφοί του από το ΕΜΠ και τον Συνήγορο του Πολίτη. Σε αυτό το κείμενο δεν έγραψα για τις βασικές αρετές του Ίωνα, ούτε για όσα προσέφερε στην επιστημονική του διαδρομή, αλλά για μικρές και ασήμαντες πλευρές που μοιραστήκαμε επειδή έχω την εντύπωση ότι αυτές είναι που μας μένουν και μας θυμίζουν αυτούς που αγαπάμε όσο ζούμε.